

FAUSTOVSKÉ REFLEXIE

Karel Mácha, autor vyše osemdesiatich kníh, štúdií, esejí a publicistických článkov z oblasti etiky, dejín filozofie i filozofickej antropológie. Bol pracovníkom Filozofického ústavu ČSAV, docentom na filozofickej fakulte a neskôr profesorom fakulty sociálnych vied a publicistiky v Prahe. Po r. 1968 emigroval. Rozhodujúcim medzníkom jeho intelektuálneho vývoja bola jeho konverzia k rímsko-katolíckemu vyznaniu. Pôsobil ako hosťujúci profesor na Ludwik – Maximilianovej univerzite v Mníchove a neskôr desať rokov na známom Inštitúte pre kresťanský svetový názor. Jeho dominantným dielom je práca *Glaube und Vernunft (Viera a rozum)* s podtitulom *Česká filosofie v historickém vývoji*. V súčasnosti je riadnym profesorom sociálnej filozofie na Katolíckej vysokej škole v Bierbronnen v SRN. Recenziu jeho monografie o Descartovi sme priniesli v 6. tohtoročnom čísle.

KAREL MÁCHA: OHLÉDNUTÍ¹

Třikrát jsem namátkou rozevřel knihu knih. Pravila mi:
"Und sie waren beide nackt, der Mensch und sein Weib,
und sie schämten sich nicht."
"Durch Weissheit wird ein Haus gebaut und durch Verstand
erhalten."
"Ist Gott für uns, wer mag wider uns sein?"

Lutherův překlad, ostře jasný a nekompromisní, vyhýbající se tajemnosti, raději bojovně simplifikující než dvojznačný.

*

Trochu banální příběh, začínající tím, že strháš za sebou všechny mosty a na tom posledním se rveš o všechno, o budoucnost, ženu, naději a život, který teprve přichází, když už si všichni myslí, že přestal být.

...a když se ohlédneš, o koho a za koho jsi se bil, zjistíš, žeš sám...

*

"Weh! steck ich in dem Kerker noch?
Verfluchtes, dumpfes Mauerloch,
Wo selbst das leibe Himmelslicht
Trüb durch gemalte Scheiben bricht...
Und fragst du noch, warum dein Herz
Sich inn'in deinen Busen klemmt?"

¹ Ze sbírky myšlenek *Druhá smrt*. Praha 1975 – Mníchov 1987, vyšlo jako soukromý tisk autora v nákladu 100 výtisků.

- Faustem se nerodíš.
- Faustem se nanejvýš můžeš stát.
- Jsi-li pro to zrozen.

*

...a mám znovu ten nesnesitelný pocit, že to, co jest, je beze všeho smyslu, a že můj život je prázdný a nešťastný.

"...Auch hab'ich weder Gut noch Geld
 Noch Ehr und Herrlichkeit der Welt
 Es mocht kein Hund so länger leben!
 Drum hab ich mich der Magie ergeben
 Ob mir durch Geister Kraft und Mund
 Nicht manch Geheimnis werde kund."

*

Faust nikdy nepřestal být člověkem přítomnosti.

Ne Jörg Faust, bezvýznamný venkovský čarodějník ze švábského městečka Knittlingen.

- Jako současník kterékoli doby, jako kritický nositel schopnosti myslet a tedy vnímat i strukturu a souvislosti svého života.

- A přece, teprve tehdy, když jsi se zbavil vši pozemské přítěže, a teprve tehdy, když jsi v sobě pohřbil a anihilizoval starého člověka

- když už nemáš zase nic víc než myšlenku a vůli

- teprve tehdy začíná tvůj život.

*

Je tomu trochu jinak nyní: sedím u ubohého stolu, který jsem zachránil před zničením tím, že jsem si ho ponechal – kolem mne krabice papírů a knih, které není zatím kam uklidit, v pokojíku pro služebnou, napolo přeměněném ve studijní prostředí, slabé nazelenalé světlo padá ze žárovky u stropu v podkroví...Čtu Fausta...To jediné mi zůstalo...

- Jsem svobodný člověk

...který zaplatil daň osamělosti a pokořením, spíše dvojnásobným.

*

A mám znovu pocit, který se vynořoval každou noc, v nejkrásnějších a nejtišších hodinách práce... V těchto chvílích přilétal na zábradlí balkónu pták, tmavý a velký, neslyšný a nenápadný. Usedl na okraj a seděl, půl, tři čtvrti hodiny. Bylo v tom cosi krásného a přátelského. Nikdy jsem neučinil pokus přiblížit se k němu. Seděl jsem u stolu a téměř jsem se nehýbal, abych co možná prodloužil okamžiky důvěrného trvání nedokonale samoty. Pak se vzdálil jedním mohutným rozmachem křídél.

Teprve tehdy začínala noc.

- Teprve nyní začíná noc. Zítřka, o půlnoci, kterou začne měsíc máj, prý nejkrásnější v roce. Skončí jeden a půl saturnského cyklu mého života.

Projekt se rozpadá na zlomky, ze kterých už nikdo nevytvoří nový celek. Projekt se stal součástí minulosti.

- Je-li smyslem života život sám, jak řekl kdysi můj přítel, pak teprve druhá polovina života budiž sám život.

*

Proč předpokládat, že – když už jsme se poučili – budeme poučenější a moudřejší?

- Děláš stále tytéž chyby: tvoje nemoudré srdce, příliš horké, se jich dopouští o to častěji, čím více zůstaneš zakořeněn v psychickém věku ničím se neomezujícího mládí.
- Smysl tvého života se naplňuje právě tím, že odmítáš přikládat věcem smysl.
- Ale to snad není nejdůležitější.

*

Musíš se rozpadnout na prvočinitele, nesmíš z tebe zbyť žádný kus beze změny, musíš se totálně restrukturalizovat, máš-li jít dál a ne jen zrcadlovou oklikou nazpět.

- Je to jako v Zenónově dichotomii: prožíváš život tak, že nejprve dojdeš do jeho poloviny, předtím však musíš projít polovinou poloviny, a tak dále – trváš v sobě.
- A teprve za dva tisíce let bude zjištěno, že integrální hodnota tvého života je vyjádřena konečnou veličinou, nekonečně velkým součtem nekonečně malých okamžiků dobra i zla, tvého citění, myšlení, tvých skutků.

*

Tu skutečnou mravnost mohu uložit jen sám sobě a jen sám při ní vytrvat.

- Ne "jen sám", nemám-li umřít ve své samotě.
- Jen Ty a já.
- Jsi-li sám, jsi jiný. Nejde o pasivní, bezmyšlenkovitou vytrvalost, která je protikladná tvůrčí inteligenci – spíše o houževnaté navracení se ke klíčovým bodům, které musíme překonávat.
- Pocit vnitřní samoty, který v sobě máš, je spíše produktem neustálé niterné sebereflexe, vystupující na povrch formou denního snu.

Být v sobě, být v tom druhém. Nebýt sám.

- A přinutíš-li se na čas k dobrovolnému klášteru, sublimuješ-li vztah "k tomu druhému" v představě, má to smysl jen tehdy, žiješ-li nadějí a cílem, k němuž se vztahuje Tvá touha.

Jinak by to byla pouhá samota.

- A píše-li "osud", a nemá-li to být jen výraz pro psychické tlaky, musím to psát pro "toho druhého" jako pokus o smysluplnou výměnu myšlenek, v nichž komunikujeme aspoň na dálku a jež mají vyplňovat prázdno periodicky vznikající ve Tvém vědomí.

*

Perpetuovaný pocit existence na samém pokraji zániku.

- Revoluce proti světu, překrývaná dočasnými rezignacemi.

*

Jsem letící šíp, který se zastavil v prostoru.

- Každý to vidí. Realita mého snu je jediná realita světa.

*

Svět se může docela dobře obejít bez kohokoli z nás. Je tím dobře vyvažován pocit důležitosti světa v nás. Světa jako logického modelu, významného pro naše individuální bytí. Světa jako souhrnu fyzikálních nezbytností, v nichž jest nám žítí.

Člověk, Syn Světla a pýcha přírody.

Člověk, nahá opice, hromada žeber a hrouda loje.

Oboje.

Michelangelův David a Shakespearův Falstaff jsou si přece tak blízci.

*

Každý prý má svého dvojníka. Kdesi ve světě bloudí druhá polovina tvého já, kosmické dvojče, obraz, ve kterém je všechno stejné jako u tebe, ale úplně obráceně.

- Jako platónský komentář k problému jedinečnosti individuality.

- Ale i kdyby nebylo dvojníka fyzického, nosíš toto druhé já ve vlastní duši, jako potenci dvojnosti a potřebu.

*

"Můj orel bdí
a jako já uctívá Slunce.
Orlími spáry
sahá po novém světle."

(F. Nietzsche, Zarathustra)

Syn Diův, nelegitimní a přece uznávaný, příliš opovrhne davem a věří v jupiterského Nadčlověka, než aby mohl obsáhnout skutečnost lidského osudu, lidskou skutečnost osudu, osudovou skutečnost lidství, skutečnou lidskost i nelidskost osudu.

V jeho nadnesených, eufemických a exaltovaných proporcích jihně cit opravdového člověka, který se sice omylem ztotožnil s Kristem-Spasitelem, avšak nepřestal v sobě trpět.

- Nemá asi cenu nic menšího než orlími spáry přitáhnout žhoucí střed všeho života.

"Die Geschichte begann."

Jsme mimodějinní, a přece sevření kruhy časoprostoru.

Dějiny člověka, 'moře dějiny', jsou to, co ještě nenastalo.

Vztah mezi "přítomností" a "budoucností" je jediným polem tvorby hodnot, které umožňují žít. Dokonce i reminiscence na minulost (které vystupují silně u individuí zasažených frustrací) nabývají smyslu jen tehdy, jsou-li projektovány do budoucnosti. Lidská aktivita se tak neustále vztahuje k potenciálnímu budoucímu člověku, k možnosti jedince měnit se ve smyslu zlepšení. Iluze možné hodnotové orientace se tak stává prostřednictvím tohoto vztahu do jisté míry realitou. Je to vlastně totéž jako odvozování přítomnosti z paradigmát klasiky, avšak v převráceném smyslu pořadí členů základní pojmové dvojice.

*

Tak jdou dny a mě se přesto zdá, že se čas zastavil, že se nic neděje, jen přicházíme k sobě a znovu upadáme do mrákot, abychom procítali vždy už o něco probuzenější a více vědomi souvislosti podstat.

Nevzpomínám si, že by se událo něco závažného, kromě toho, že jsem opustil všechno z toho, co patří k vnějškově pozemskému životu. Skutečný život: a v něm jsem já.

Jsme stále hlouběji uprostřed kruhů pravd, které přicházejí z hlubin citů, rozvlňující hladinu našeho jezera. Nemůžeme se zastavit, musíme jít dál, abychom splynuli s poslední pravdou lásky.

*

"Konec, konec! Konec filozofie, to jest konec jakékoli myšlenky na ni.

Jako ti spolucestující v kupé, i ona se musí vyrovnat s tím, že každá láska je přechod do nové víry."

(Boris Pasternak, Glejt)

Nevím, je-li to v Tobě nebo ve mně. Zdálo se mi vždy, že až teprve v našem spojení vznikáme oba jako osobnosti. Jsi chladný oheň, já spíše ohnivý chlad. Cítím se bez Tebe jako citový chudřas.

- Myslím, že ten pocit odpovídá skutečnosti.

*

Způsobuješ však jen to, že celou mou sílu přeměňuješ ve vášnivě prahnutí po sebezničení. Příliš silná na nenávisť. Příliš slabá na lásku.

*

Prostý muž Schiller je otcem pravdy, složitý Goethe v sobě spíše skrývá afinitu k principu matky, k porodnímu procesu poznání. Je v něm velký kus ženské sensibility, zejména v Goethově přístupu k citovým pravdám. I jeho donchuánství je víceméně zoufalé překonávání trapného pocitu, že ženská duše v jeho hrudi má příliš nápadný přízvuk.

"Zwei Seelen, ach, wohnen in meiner Brust..." – je to spor duše ženské s duší muže.

Schiller je jednoznačný. Není prost sklonu k banalitě, nerozpakuje se být srozumitelný až k triviu, jde-li mu o věc. Ale je v něm současně hluboká, syntetická moudrost mnoha generací, filozofujících a písničích, je v něm obrovská kultura ducha: jejímž nejkrásnějším zvnějšněním je nádherná prostota citu.

Faust je protiklad uměřených, vyrovnaných eklektiků, kteří dávají což jest božího bohu a císařovo císaři, a jejichž úcta před mnoha pravdami dějin je vnitřně spřízněna s respektem před vrchností.

Báječná bezmeze Faustova intelektu mu umožňuje shovívavě nahlížet na hranice norem, vytvořených společností. Není proto ani v nějakém určitém vztahu k despotovi – není mu nebezpečný aktuálně, i když je jeho zásadním a nesmiřitelným nepřítelem. Rezignuje však na politiku vědom si nutnosti neustálých kompromisů, zprostředkovávajících vztahy mezi sociálními protiklady. Je fanatikem hlubokého a ke kořenům sahajícího poznání a jen tehdy přesahuje meze představ a proniká náhle do reality, je-li k tomu dohnán vlastními poznávacími důvody. Je nepřítel pseudopravd, a proto téměř s nikým nemůže zcela souhlasit. Jeho údělem je proto poznání a rezignace.

*

A snad právě proto hledá úporně odpověď na otázku po smyslu existence světa. Nazírá a prociťuje svět jako pojem, či spíše jako elementární pocitový zážitek, v jehož celistvosti je spojen s každým detailem a v jehož podrobnostech tuší harmonii celku. Jásá nad nádherným celkem mysticky spojeným na předpokladu společné, neviditelné podstaty, která je mu skutečnou přírodou, stejně jako věci jevící se pseudoreality jsou mu lhostejné. Duch přírody se přeměňuje v přírodu ducha, aniž by tím byl překonán rozpor mezi duchem a hmotou.

Je antipod kazatele. Byl-li donucen dvakrát denně kázat, přednášet na univerzitě, pod přísným dohledem vrchností, kdyby byl vtažen do tohoto světa ze své studovny, probuzen ze svého snu, musel by ztratit své nejkrásnější iluze. Snad i své myšlenky.

*

Velké plány na přeměnu člověka, velké sny romantismu 18. století, vyvozující člověka z přírody a společnost z osamění, obrovité, fantastické hypotézy o vzniku světů, duší, barev, stejně jako přesné logické úvahy o pojmu zákona, smutek a bezvýchoďná hloubka teologie.

- To vše je půdou, z níž vyrůstá idea faustovského překonávání světa.

- Faust je produktem vědy, byť v jeho duši zvučí spíše pocity básníka. Je to věčná touha člověka po jeho vnitřní celistvosti, po integritě svého "já" v rozporném poli sil, snažících si ho přivlastnit.

*

Faustovské vnitřní drama je procesem postupného vyjevování konfrontace jedince a světa.

- Konfrontace člověka a osudu.

*

Věnuješ polovinu svého života projektům, představám toho, jak budeš žít, jak je třeba žít. (A učíš tomu i jiné, žel).

- A pak zjistíš, že už nikdy nebude možné, aby ses identifikoval se svými vlastními plány budoucnosti. Že tak nebudeš a vlastně už ani nechceš žít.

- Že by to bylo nesmyslné.

- Teprve zde, když Faust rezignuje na svou minulost, na jakoukoli minulost, teprve zde začíná vlastní život.

Čas dělá to, co po něm chceš – utíká. – Čas nedělá nic kromě vrásek, neděláme-li něco my.

- Ostatně, co záleží na fyzickém času.

- Jsou-li naše srdce moudrá, čas jim prospěje.

*

Bylo by pošetilé pokoušet se převést Fausta do reality.

- Uvědomuji si pouze, jak mnoho prožitku světa je v této literární fikci a kam až se musí člověk propadnout, aby Fausta pochopil jako realistické drama, a ne jako soubor ducha-
plných sentencí.

*

Je to cit, ne rozum, jímž je postupně dezintegrována Faustova koncepce světa. Podléhá racionální síle, která mění zamýšlené dobrodružství v tragicky pravdivý příběh o naplnění toho, co se má stát.

- Markétka: jako nositelka charakteru, prohrávající naposled svou při s rozumem.

- Faust: jako představitel rozumového principu, popírající postupně racionalitu a nakonec identifikovaný se zemním elementem smrti jako brány k další sféře bytí.

- Inverze úlohy ženy a muže je výrazem jejich sjednocení v poslední, osudové instanci života.

*

Byl to tak napůl sen.

- Sen jsem uskutečnil, a přece dosud žiji.

Vím dnes jedno: Faust není tak docela člověk.